

O'ZBEK INGLIZ VA FRANSUZ GIDRONIMLARINING LEKSIK SEMANTIK STRUKTUR VA NOMINATSION XUSUSIYATLARI

Shoyimova Komila O'rol qizi

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. O'zbek, ingliz va fransuz tillaridagi tanlangan gidronimlar leksik-semantik, struktur va nominatsion mezonlar asosida chog'ishtiriladi. Tahlil suv obyekti turini bildiruvchi komponentning joylashuvi, nomning shaffofligi va motivatsiya manbalariga qaratilgan. Kuzatuvlar o'zbek tilida daryo/soy kabi unsurlar ko'pincha nom tarkibiga qo'shilishini, ingliz tilida River/river birliklari nom oldida ham, undan keyin ham kelishini, fransuz tilida esa rivière/fleuve kabi turdosh birliklarning nom bilan sintaktik bog'lanishi va artiklning ishlatilishi muhimligini ko'rsatadi. Tanlanma miqdoriy umumlashtirish uchun emas, qiyosiy modelni sinash uchun olingan.

Kalit so'zlar: gidronim, nominatsiya, leksik semantika, struktur model, oykonimdan ko'chish, daryo, river, rivière, chog'ishtirma tipologiya.

Аннотация. В статье на материале избранных узбекских, английских и французских гидронимов сопоставляются лексико-семантические, структурные и номинативные признаки. Рассматриваются расположение родового компонента, прозрачность названия и источники мотивации. Выводы относятся к качественной выборке и не претендуют на статистическое описание трёх гидронимических систем.

Ключевые слова: гидроним, номинация, семантика, структура, сопоставительная типология.

Abstract. This article compares selected Uzbek, English and French hydronyms in terms of lexical meaning, structural patterns and naming motivation. The analysis focuses on generic elements, semantic transparency and the transfer of names between geographic features. The illustrative sample supports a qualitative typology rather than statistical claims about the three languages.

Keywords: hydronym, naming motivation, lexical semantics, structure, comparative typology.

Kirish

Gidronimlar daryo, soy, ko‘l va boshqa suv obyektlariga berilgan atoqli nomlar bo‘lib, hududning tabiiy sharoiti va tarixiy til qatlamlarini saqlaydi. Ularni faqat bugungi yozilishidan kelib chiqib izohlash xato natijaga olib kelishi mumkin: qadimiy nomning dastlabki ma‘nosi keyingi til egalari uchun xiralashadi, biroq nomning obyektga bog‘liqligi davom etadi. Shuning uchun bir xil mezon bo‘yicha uch tildagi nomlarning ifoda shakli va nomlanish sababini alohida ko‘rib chiqish lozim.

Maqolaning maqsadi tanlangan o‘zbek, ingliz va fransuz gidronimlarida (a) suv obyektini bildiruvchi turdosh komponent, (b) leksik motivatsiya, (c) nomning bir obyektidan boshqasiga o‘tishi qanday namoyon bo‘lishini aniqlashdir. Tadqiqot savoli quyidagicha: uch til gidronimlarida umumiy nominatsion tamoyillar turli grammatik vositalar bilan qanday ifodalanadi?

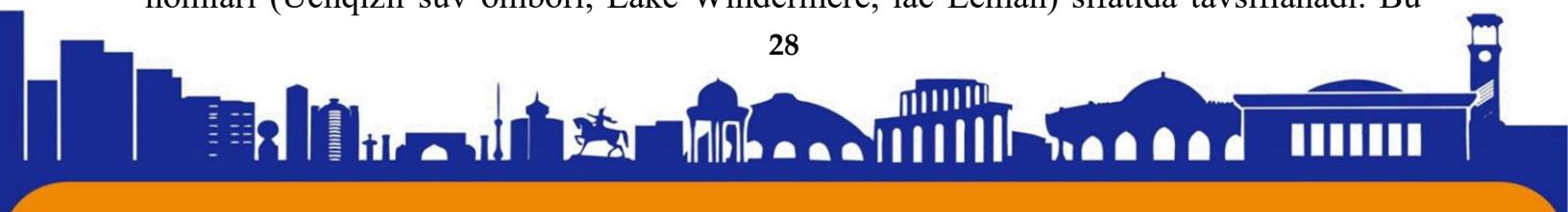
Material va metod

Tanlanmaga o‘zbek tilidan Amudaryo, Surxondaryo, Qoradaryo, Oqsuv, Uchqizil suv ombori; ingliz tilidan River Thames, River Itchen, Blackwater River, Lake Windermere; fransuz tilidan la Seine, la Loire, le Rhône, la rivière Noire, le lac Léman misollari kiritildi. Bular rasmiy geografik ma’lumotlar va kartografik qo‘llanishda uchraydigan shakllarning namunaviy tanlanmasidir [1–5]. Blackwater River hamda rivière Noire shakllari turli hududlarda takrorlanishi mumkin; shu sabab ularni aniq bir joyga oid tarixiy etimologiya sifatida talqin qilmaymiz.

Deskriptiv va qiyosiy-tipologik usullar orqali har bir nomda aniqlovchi qism, gidrografik turdosh qism va ularning tartibi ajratildi. Semantik tahlilda hozirgi til foydalanuvchisiga ochiq motivatsiya bilan tarixiy kelib chiqish farqlanadi. “Qora” va “oq” kabi komponentlarning mavjudligi suvning aynan shu rangdaligini isbotlamaydi: rang geografik ajratish, an’ana yoki boshqa semantik ko‘chish bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Natijalar va muhokama

1. Leksik-semantik guruhlar. Tanlangan birliklar shartli ravishda rangga asoslangan nomlar (Qoradaryo, Oqsuv, Blackwater River, rivière Noire), hududiy yoki boshqa toponim bilan bog‘langan nomlar (Surxondaryo, River Itchen), tarixiy ma‘nosi hozirgi shaklda shaffof bo‘lmagan nomlar (Thames, Seine, Loire, Rhône) va murakkab obyekt nomlari (Uchqizil suv ombori, Lake Windermere, lac Léman) sifatida tavsiflanadi. Bu

tasnif o‘zaro mutlaq chegaralangan emas: nom bir vaqtda tuzilishiga ko‘ra qo‘shma, motivatsiyasiga ko‘ra rangga asoslangan bo‘lishi mumkin.

O‘zbekcha Qoradaryo va Oqsuv shakllarida sifat komponenti zamonaviy tilda tushunarli; ammo bu nomlarning kelib chiqishini “qora suv” va “oq suv”ning bevosita fizik tavsifi bilan tenglashtirib bo‘lmaydi. Inglizcha Blackwater tarkibida ham black va water ajratiladi. Fransuzcha rivière Noire misolida sifat otning ortidan keladi va grammatik moslashuv bilan ifodalanadi. Uch tilda umumiy bo‘lgan narsa suvni ajratuvchi belgi orqali nomlash imkonidir; ifodalanish tartibi esa tilga xosdir.

Thames, Seine, Loire va Rhône kabi gidronimlarning zamonaviy til tizimidagi ichki ma’nosi oddiy so‘z birikmasi kabi ochilmaydi. Bunday nomga hozirgi talaffuz asosida mustaqil etimologiya berishdan oldin qadimiy yozma qaydlar, tarixiy fonetika va mahalliy til qatlamlari tekshirilishi kerak. Nomning hozirgi semantik xiraligi uning dastlab motivatsiyasiz yaratilganini anglatmaydi.

2. Struktur modellari. Quydagi jadval nomlarning hozirgi yozma shaklini taqqoslaydi. Komponentlarning so‘z chegarasi va atoqli nomning rasmiy shakli turli til qoidalariga bog‘liq; jadval tarixiy morfemalarni tiklashga urinmaydi.

Til	Namuna	Model	Kuzatiladigan belgi
O‘zbek	Qoradaryo	belgi + daryo	turdosh unsur nomga qo‘shilgan
O‘zbek	Uchqizil suv ombori	nom + obyekt turi	sun’iy suv obyekt turi ochiq
Ingliz	River Thames	River + nom	turdosh unsur oldinda
Ingliz	Blackwater River	nom + River	turdosh unsur oxirda
Fransuz	la Seine	artikl + nom	obyekt turi kontekstda anglashiladi
Fransuz	la rivière Noire	artikl + turdosh ot + sifat	sifat ot bilan moslashadi

Ingliz tilidagi River Thames modelini barcha ingliz gidronimlariga tatbiq etib bo'lmaydi: Blackwater River modelida river oxirda turadi; ayrim nomlar turdosh unsur ishtirokisiz ham qo'llanadi. Fransuzcha la Seine va le Rhône birliklarida artikl nomning nutqdagi shakliga kiradi, la rivière Noire esa obyekt turi bevosita ifodalangan holatdir. O'zbek tilidagi Amudaryo va Surxondaryo misollarida daryo komponenti nom bilan birga yoziladi, "Uchqizil suv ombori" birikmasida esa obyekt turini anglatuvchi so'zlar alohida yoziladi.

3. Nominatsion mexanizmlar. Birinchi mexanizm — farqlovchi belgini tanlash: Qoradaryo yoki Blackwater tarkibidagi rang ifodasi daryoni boshqa suv obyektlaridan ajratadi. Ikkinchisi — mavjud geografik nomdan foydalanish: bir nom suv obyekt, voha yoki aholi punkti bilan tarixiy va hududiy aloqada qo'llanadi. Bunda nomlanish yo'nalishini faqat bugungi shaklga qarab belgilab bo'lmaydi. Masalan, Surxondaryo nomidagi Surxon komponenti va hudud nomi o'rtasidagi tarixiy bog'liqlik alohida manbalar asosida aniqlanishi kerak.

Uchinchi mexanizm — tarixiy qatlamning saqlanishi. Yirik daryolarning ayrim nomlari uzoq davr davomida fonetik va yozuviy moslashuvlarga uchraydi. Shunday hollarda toponimik uzluksizlik bilan zamonaviy tildagi ma'no shaffofligi bir-biriga mos kelmasligi mumkin. To'rtinchi mexanizm — gidrografik obyekt turini aniq ko'rsatish: suv ombori, lake/lac, daryo/river/rivière birliklari nomni tasniflaydi, lekin ularning har bir tildagi sintaktik maqomi bir xil emas.

Tipologik jihatdan umumiylik farqlovchi belgi, boshqa toponim va suv obyektining turini nomlash resursi sifatida ishlatishda ko'rinadi. Farq esa birinchi navbatda rasmiy nomning chegarasi, komponentlarning tartibi, artikl va so'zlarning yozilishida namoyon bo'ladi. Suv obyektining toifasi lug'aviy birlikning o'zi bilan har doim qat'iy belgilanmaydi; masalan, inglizcha river va creek nomlaridagi turdosh komponentlar hajm bo'yicha universal mezon vazifasini bajarmaydi [1].

Xulosa

Tanlangan material uch til gidronimlari uchun bir xil qiyoslash darajalari zarurligini ko'rsatdi. Semantik darajada rang, hududiy aloqa va tarixiy qatlam farqlanadi; struktur darajada turdosh komponentning joylashuvi, qo'shib yoki ajratib yozilishi hamda fransuzcha artikl muhim; nominatsion darajada esa farqlovchi belgi, mavjud nomning ko'chishi va gidrografik tasnif ishlaydi. Ushbu natijalar kichik sifat tanlanmasiga taalluqli.

Keyingi tadqiqot uchun uch tildan bir xil miqdordagi, hududi va obyekt turi qayd etilgan rasmiy nomlar korpusini tuzish, variant shakllarni ajratish va etimologiyani tarixiy manbalardan tekshirish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. U.S. Geological Survey. Geographic Names FAQs. <https://www.usgs.gov/us-board-on-geographic-names/geographic-names-faqs> (murojaat: 22.09.2026).
2. U.S. Geological Survey. Geographic Names Information System. <https://www.usgs.gov/tools/geographic-names-information-system-gnis> (murojaat: 22.09.2026).
3. Ordnance Survey. OS Maps. <https://osmaps.ordnancesurvey.co.uk/> (murojaat: 22.09.2026).
4. Vigicrues. Carte de vigilance crues nationale. <https://www.vigicrues.gouv.fr/> (murojaat: 22.09.2026).
5. U.S. Geological Survey. Extracting the grammar of U.S. stream names. <https://waterdata.usgs.gov/blog/vizlab-stream-name-extraction> (murojaat: 22.09.2026).
6. Billy P.-H. Les limites territoriales dans la toponymie de la France. Onomastica, 1998. https://www.persee.fr/doc/onoma_0755-7752_1998_num_31_1_1315 (murojaat: 22.09.2026).